

جیکوب لاندو، پان ترکیسم: یک قرن در تکاپوی الحاق‌گری، ترجمه حمید احمدی، تهران: نشر نی، (۱۳۸۲)، چاپ اول، ۲۲۰۰ نسخه، ۴۲۲ صفحه.

کتاب پان ترکیسم: یک قرن در تکاپوی الحاق‌گری توسط جیکوب لاندو استاد اسبق مطالعات خاورمیانه دانشگاه عبری بیت‌المقدس در سال ۱۹۸۴ نوشته شد و در سال ۱۹۹۵ پس از تحولات جدید ناشی از فروپاشی شوروی و احیای مجدد پان ترکیسم و تبدیل آن به ایدئولوژی نیمه رسمی دولت ترکیه و ایدئولوژی رسمی جمهوری آذربایجان، تجدید چاپ شد. نویسنده با تسلط به زبانهای ترکی، روسی، آلمانی، عربی و البته انگلیسی و استفاده از آرشیوهای گوناگون ترکیه عثمانی و جدید، روسیه شوروی و آلمان، اثری ارائه کرده که کمتر پژوهشگری توان انجام آن را داشته است. در واقع، کتاب کنونی از سوی تمامی پژوهشگرانی که درباره پان ترکیسم به نوشتن مقاله پرداخته‌اند مورد استفاده گسترده قرار گرفته است.

به‌طور کلی این کتاب دارای مقدمه و ۷ فصل به شرح ذیل می‌باشد:

۱. ترکهای بیرون: ظهور و سقوط پان ترکیسم در خارج.
۲. پان ترکیسم در امپراتوری عثمانی: پیدایش و رشد.
۳. پان ترکیسم در جمهوری ترکیه: مرحله پنهان
۴. پان ترکیسم در جمهوری ترکیه: خیزش دوباره
۵. پان ترکیسم در جمهوری ترکیه: بازگشت به مسیر اصلی

۶. پان ترکیسم به عنوان یک پدیده الحاق‌گرا

۷. از الحاق‌گری تا همبستگی.

کتاب کنونی از چند جهت دارای امتیازات متعدد است: نخست اینکه جامع‌ترین نوشته پیرامون پان ترکیسم از هنگام ظهور آن در نیمه دوم قرن نوزدهم تا پایان قرن بیستم در ۱۹۹۵ است. بی‌گمان هیچ اثر دیگری تاکنون نتوانسته است بدین گونه سیر تحول ایدئولوژی و جریان سیاسی پان ترکیسم را به جهانیان معرفی کند.

دوم اینکه کتاب مذکور توصیف دقیقی از فعالیتهای پان ترکیستها، بویژه در سطح انتشار مطبوعات و کتابهای گوناگون از آغاز تاکنون به دست می‌دهد. سوم اینکه در جریان این شرح و بسط فعالیتهای مطبوعاتی و سیاسی در داخل ترکیه، نویسندگان از لایه لایه تجزیه و تحلیل مطالب نشریات پان ترکی، به معرفی دقیق دیدگاهها و ایدئولوژی گروههای پان ترکیست ترکیه می‌پردازد. در جریان همین بررسی‌هاست که خوانندگان به ماهیت و اهداف ایدئولوژی پان ترکیسم، بخصوص ویژگی نژادپرستانه و الحاق‌گرایانه آن پی می‌برند. چهارم اینکه در فصلهای پایانی کتاب، نویسندگان استراتژی نوین پان ترکیسم دولت ترکیه را تشریح کرده و ابعاد گوناگون سیاستهای این دولت را جهت پیاده کردن ابعاد مختلف پروژه پان ترکیسم در منطقه معرفی می‌کند. سرانجام اینکه کتاب به خودی خود، گسترده‌ترین کتابنامه پیرامون پان ترکیسم محسوب می‌شود، چرا که در لایه لایه فصول گوناگون آن صدها منبع مربوط به پان ترکیسم و اندیشه‌های نظریه پردازان و فعالان آن و فعالیتهای آنها برای پیشبرد پروژه پان ترکیسم ارائه شده است، این خود بهترین و گرانبهارترین امتیازی است که می‌تواند زمینه کارهای بیشتر از سوی پژوهشگران درباره پان ترکیسم را فراهم سازد.

کتاب پان ترکیسم: یک قرن در نکاپوی الحاق‌گری رویهمرفته چند نکته اساسی را در رابطه با پان ترکیسم به عنوان یک ایدئولوژی و عمل سیاسی به خوانندگان نشان می‌دهد که می‌توان آنها را به شرح زیر خلاصه کرد:

۱. پان ترکیسم به لحاظ ماهیت، یک ایدئولوژی نژادپرستانه است، همانگونه که از

لابه‌لای مطالب فصل‌های گوناگون کتاب بر می‌آید این شوینیسیم نژادی و شعار «برتری نژاد ترک بر سایر نژادها» در نوشته‌های اغلب نویسندگان پان ترکیست مشاهده می‌شود.

۲. پان ترکیسم به همان اندازه که یک ایدئولوژی نژادگرایانه است، شدت رمانتیک و تخیلی نیز هست. تأکید بر یگانگی نژاد ترک در کشورهای پراکنده دارای لهجه‌های متفاوت ترکی، ایجاد یک امپراتوری رؤیایی از دل اروپا تا دل چین، استفاده از نمادهایی چون گریگ خاکستری (پوزکورت) در نشریات و تبلیغات گروه‌های پان ترکیست - نظیر حزب حرکت ملی - نمونه این رمانتیسیم و تخیل‌گرایی است.

۳. گروه‌های نخبه‌گرای پان ترکی، چه در ترکیه یا سایر مناطق، نه تنها به لحاظ کمیت گروه‌های کوچک برخوردار از طرفداران محدود بوده‌اند، بلکه میان این گروه‌ها و نخبگان سیاسی و فکری آنها رقابت‌های شدیدی نیز بر سر رهبری جریان پان ترکیسم مشاهده می‌شود.

۴. پان ترکیسم در نوع خود یک ایدئولوژی و جنبش الحاق‌گرایانه نیز هست، و نوشته‌های پان ترکیست و عمل رهبران آنها حاکی از این است که الحاق سایر سرزمین‌های دارای جمعیت‌های ترک زبان از اهداف عمده پروژه پان ترکیسم بوده است.

۵. مطالب جسته و گریخته کتاب نشانگر آن است، که گروه‌های پان ترکیست از همان دهه اولیه قرن بیستم به بعد، طرح‌های الحاق‌گرایانه خود نسبت به مناطق آذری‌نشین و سایر مناطق ایران و کشورهای همسایه عراق و افغانستان را دنبال می‌کرده‌اند و گاه بویژه در سال‌های حاکمیت «ترک‌های جوان» و احتمالاً سال‌های پس از فروپاشی شوروی، گروه‌های پان ترکی به فعالیت‌های سازمانی برای پیشبرد پروژه الحاق‌گرایانه پان ترکی در ایران، دو کشور دیگر عراق و افغانستان نیز دست می‌زده‌اند. درک این نکته خود بحث جداگانه‌ای را در رابطه با جایگاه این سه کشور در پروژه پان ترکیسم می‌طلبد. در ضمن کتاب دارای کمبودهایی نیز هست که نباید آن را از نظر دور داشت. شاید یکی از عمده‌ترین کمبودهای کتاب، توصیف صرف فعالیت‌های داخلی پان ترکیست‌های ترکیه و تجزیه و تحلیل اندیشه‌ها و ایدئولوژی‌های الحاق‌گرایانه آنها باشد. به عبارت دیگر، نویسنده هیچ‌گونه شرح دقیقی از فعالیت‌های پان ترکیست‌ها در رابطه با سایر

کشورها به دست نمی‌دهد و جنبه‌های عملیاتی پان ترکیسم را در خارج بررسی نمی‌کند. کمبود دیگر کتاب آن است که کارهای نظری و عملی پان ترکیست‌ها را از نیمه دوم دهه ۱۹۹۰ به بعد پوشش نمی‌دهد و این در حالی است که برای پیشبرد پروژه پان ترکیسم در منطقه و انطباق نظریه‌های کلاسیک پان ترکی با تحولات نوین این سالها، تلاشهای نظری و فعالیتهای عملیاتی گوناگونی صورت گرفته است.

نکته حائز اهمیت همبستگی همه جانبه ترکهای کشور ترکیه و تمامی ترکهای کشورهای دیگر جهان منسجم در اتحادیه‌ها و انجمن‌های گوناگون قومی و نژادی و زبانی است و از این مهمتر آنکه پان ترکیسم خود را دشمن کمونیسم معرفی نموده، از نازیسم الهام گرفته و در مقاطع گوناگون به لحاظ اینکه مبارزه با کمونیسم اولین اصل از اصول سیاست خارجی آمریکا در دوران جنگ سرد بود بطور مستقیم از طرف ایالات متحده حمایت می‌گشت. نقل بخشهایی از کتاب مذکور این امر را بهتر روشن می‌کند.

«پان ترکیستهای ترکیه در مبارزه تبلیغاتی خود از همکاری همه جانبه و صمیمانه ترکهای بیرونی، چه ساکن در ترکیه و چه در خارج آن، برخوردار شدند. این ترکها سازماندهی سیاسی خود را آغاز کرده بودند و تلاش می‌کردند تا حمایت کشورهای غربی و جهان سوم را بدست آورند. مهاجران ترکستانی که انجمنهای خاص خود نظیر «جامعه مهاجران ترکستان شرقی»^۱ را بوجود آورده بودند، یک نمونه از این ترکها بودند. عیسی آلپ تکین^۲ رئیس جامعه به سایرین پیوست و طی سالهای دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ درخواستها و نامه‌هایی را خطاب به لیندون جانسون رئیس جمهور آمریکا، چن کای - چک [رهبر چین] و بسیاری از رهبران دیگر نوشت؛ او با العزام دبیرکل اتحادیه عرب و نیز با سایر شخصیتها ملاقات کرد و برای کسب حمایت، در باندونگ و سایر اجلاسهای بین‌المللی حضور یافت. علاوه بر این، این افراد و سایر ترکهای بیرونی مهاجر به ترکیه، که این کشور را بیش از همه حامی آرمان خود می‌دانستند، برای کسب حمایت مردم ترکیه نیز سخت کوشش کردند.

1. Dogu Turkistan Gocmenler Cemiyeti 2. Isa Alptekin

جریان بازیافته پان ترکی که در کتابها و نشریات تجلی پیدا کرده بود، بر نژاد و ضدیت با کمونیسم تأکیدی خاص داشت. «تحقیقات دهه ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰» نازی‌ها پیرامون نژاد، تفکر پان ترکی را به روشنی تحت تأثیر قرار داده بود (هرچند پان ترکیستها منکر این مسئله بودند). مورد بعدی، یعنی ضدیت با کمونیسم، نه تنها با شعار محوری و اساسی پان ترکیسم تناسب داشت، بلکه به طور مسلم باعث کسب حمایت عمومی نیز می‌شد. اثر کلی این آثار کاملاً آشکار بود و باعث شد تا شوروی‌ها به این نوشته‌ها توجه کنند و آنها را در مقابل مورد انتقاد قرار دهند. بسیاری از این آثار توسط پان ترکیستهای فعالی چون ترکان، آتسیز و سنجر نوشته می‌شد.

ترکان، شاید بیشتر از سایرین، جذبه‌های نژادپرستی و ضدیت با کمونیسم را در هم ترکیب می‌کرد. کتابها و جزوه‌های او عناوینی به شرح زیر داشتند: آیا نژاد به محیط وابسته است؟ (۱۹۳۹)، مقدمه‌ای بر پان ترکیسم (۱۹۴۰)، چهار مسئله اجتماعی (۱۹۴۱)، نظریاتی درباره نژاد (۱۹۴۲)، چپ‌گرایان و سرخ‌ها (۱۹۴۳)، فعالیت‌های سرخ! (۱۹۴۳)، کینه‌ورزی (۱۹۴۳)، در راه ناسیونالیسم (۱۹۴۴) و پان ترکیسم مترقی و احزاب (۱۹۴۶). از میان این کتابها، تنها در کتاب چهار مسئله اجتماعی در قبال پان ترکیسم موضعی اتخاذ نشد، اما سایر کتابها به شدیدترین لحنی حامی پان ترکیسم بودند. برای نمونه، جزوه در راه ناسیونالیسم، پان ترکیسم را «ناسیونالیسم ترک» تعریف کرد. ترکان بعدها توضیح داد که «یک اتحادیه ملی» اصل اساسی پان ترکیسم است؛ هدف آن دبرگیرنده ۶۵ میلیون ترک دارای خون، زبان، مذهب، تاریخ، سنت‌ها و فرهنگ مشترک بود که در منطقه وسیعی از بلغارستان تا آلتایی زندگی می‌کردند. «اتحادیه ملی ترکی»، راه اصلی تحول و تقویت خود ترکیه بود. ترکان این مسئله را در جدولهایی که از آمار جمعیت ترکهای جهان تهیه کرده بود نشان داد، و محاسبات او به سرگرمی جذاب بسیاری از نویسندگان و روزنامه‌نگاران پان ترکیست تبدیل شد». ص ۱۹۷

گفتنی است پس از پایان فصل هفتم کتاب پان ترکیسم: یک قرن در تکاپوی الحاق‌گری دارای سه ضمیمه می‌باشد که شامل: الف) پیوست پان ترکیسم: گذشته، حال و آینده آن؛ ب) کتابنامه (ج) فهرست اعلام است. آقای صابر زیان بدرالدین نویسنده ضمیمه اول، پان ترکیسم را

جذابترین جایگزین برای ناسیونالیسم افراطی، اسلام بنیادگرا و غربی شدن سکولار می‌داند. وی در دفاع از پان ترکیسم می‌گوید: «اما برای توفیق در دستیابی به ادغام گسترده مردمان ترک تبار جهان، باید تصویر منفی چهره پان ترکیسم را که می‌گوید پان ترکیسم چیزی جز ابزار بلند پروازی‌های سیاسی آنکارا نیست از میان برد. بنابراین، جنبش پان ترکیسم حداقل در کوتاه مدت باید بر زبان، فرهنگ و حقوق بشر تمرکز کند.

تعریف قابل قبول همه‌جانبه‌ای برای پان ترکیسم وجود ندارد. پان ترکیسم به مفهوم عام خود جنبشی ایدئولوژیک، سیاسی و تاحدی فرهنگی است که می‌خواهد وحدت بیشتر مردمان ترک تبار جهان را شاید به شکل استقرار یک کنفدراسیون از کشورهای ترک و حتی یک فدراسیون ترکی، به ارمغان آورد. ممکن است برخی چنین استدلال کنند که پان ترکیسم در پی آزادی تمامی مردمان ترک تبار از ستم استعماری، یا دربرگیرنده اموری چون الفبا یا زبان مشترک، فرهنگ یکسان و غیره نیز هست. در ترکیه، پان ترکیسم بیشتر گسترش نفوذ آنکارا به سوی شرق معنی می‌دهد». ص ۳۷۱

ضمیمه دوم کتاب یعنی کتابنامه آن بسیار مفصل می‌باشد که گویای تلاش بسیار نویسنده در استفاده از منابع و مأخذ متنوع و فراوان است

همچنین، ضمیمه سوم کتاب که شامل نمایه کاملی از کلیه واژه‌های کتاب پان ترکیسم: یک قرن در نکاپوی الحاق‌گری می‌گردد کمک بسیار به محققان مسائل امپراتوری عثمانی و ترکیه می‌نماید. تلاش قابل تحسین مترجم آقای دکتر حمید احمدی که کتاب مذکور را از متن انگلیسی به طور سلیس، روان و صحیح ترجمه نموده‌اند نیز شایسته توجه می‌باشد.

مطالعه این کتاب برای علاقمندان مسایل ناسیونالیسم ترک و نیز کسانی که به بررسی مسایل درون حزبی جمهوری ترکیه می‌پردازند بسیار مفید می‌باشد چرا که پان ترکیسم را از هنگام ظهور در نیمه دوم قرن نوزدهم (۱۸۵۰ میلادی) تا پایان قرن بیستم (سالهای پایانی دهه ۱۹۹۰) مورد تفحص قرار می‌دهد.

سیدامیر تبریز عبداللهی